Zgošćanski park

Ideja o megalitskim gradnjama rođena je pri sve toplijoj klimi u pretpotopno doba u tehnološki razvijenom društvu. U egzotičnim krajobrazima gradnja objekata, poput piramida, trebala je domicilnom stanovništvu osigurati bolji posao, stjecanje novih vještina i budućnost u turističkom razvoju. Oplemenjeni krajobraz privlačio bi turiste, nudio saznavanje lokalnih običaja, gastronomsku ponudu, uopće uživanje u prirodnim i društvenim posebnostima, i lovu.

Kamene kugle

Uporaba kamenih kugli potječe iz prapovijesnih vremena. Prirodne ili ne, osvježavale su i krasile parkove prirode. Otkrivene su u Bosni i Hercegovini, Češkoj, Kini, Sjevernoj Americi, Francuskoj, Meksiku, širom svijeta. U mjestu Zavidovići BiH, zbog brige o brojnim kuglama, mještani su osnovali udrugu.

Fotografija s http://http://www.udruga-kameleon.hr/

Fotografija kugle u potoku kod Zavidovića, BiH.

Klimatske i tektonske promjene i ljudsko djelovanje kroz tisuće godina mijenjali su i utjecali na smještaj kugli. Zbog tog su neke na suhom, a neke, tamo gdje bi i trebale biti, manjim dijelom uronjene u tekućicu.

U marketinškom listiću jednog proizvođača luksuznih kugli stoji da bi kuglu u fontani, između ostalog, valjalo nabaviti, jer u manjem obimu djeluje kao klima uređaj, hladi i osvježava prostor.

Fotografija s http://www.niveto.hr/reference.php?kateg=4&sub=24

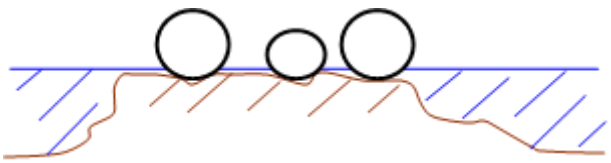

Ubrzano gibanje vjetra oko kugle djelomično uronjene u vodu i vrtloženje iza nje, stvara prostor nižeg tlaka i time olakšava isparavanje s dodirnom vodenom površinom i ugodnu atmosferu zavjetrine.

Detalj s fotografije jedne staroegipatske crtarije:

Dva desna hijeroglifa kažu, da se visoka funkcija izabranika svakako odnosi na upravljanje parkom.

Kugla na stupu kod Olova je oznaka za park.

Zgošćanski park prirode

Park sam nazvao zgošćanskim jer je sudionicima izgradnje, žiteljima područja od pedesetak tisuća kvadratnih kilometara (danas gotovo cijelo područje Bosne i Hercegovine i s manjim dijelovima Hrvatske, Srbije i Crne Gore), administracija parka u Donjoj Zgošći podigla spomenik.
U parku su dvije piramide s vidikovcima, velik broj kamenih putokaza - stećaka i kamenih kugli.

Gibanje po karti stećaka kroz njihov sve gušći raspored otkriva da je glavni ulaz u park, njegov upravljački centar gdje su se izdavale koncesije, lovne dozvole, evidentirali posjetioci, vodila briga o sigurnosti i pridržavanju propisa i planirao razvoj, bio na istočnoj obali jadranskog mora.

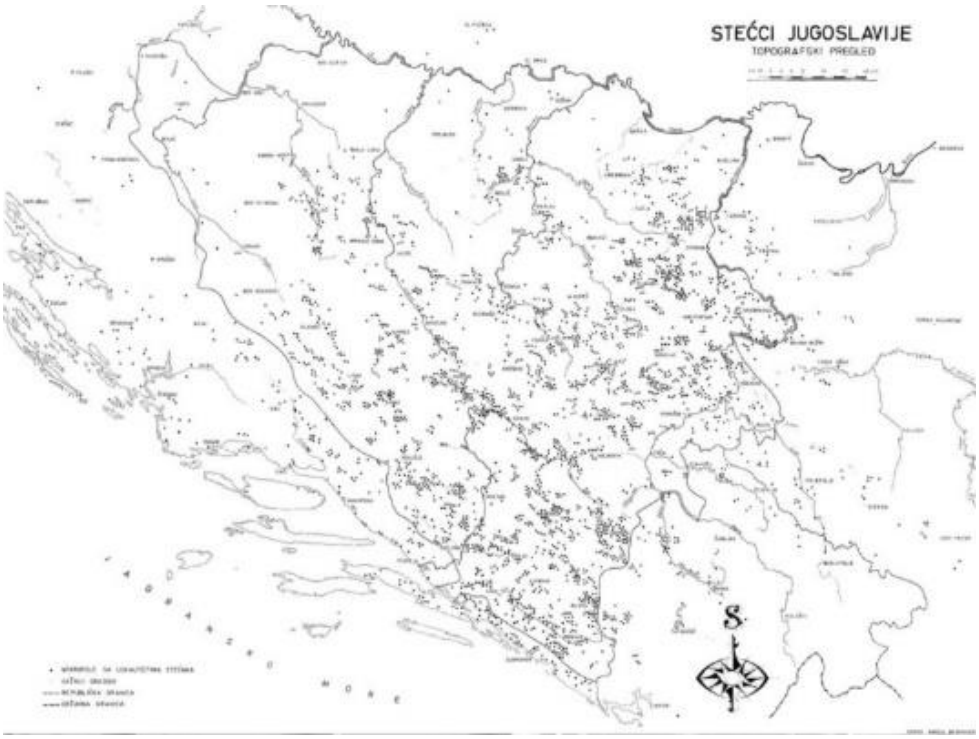

Osim keramičkih ploča K-1 i K-2 na prostoru piramide kod Visokog nađena je i ploča K-3, znatno manja, jednakim načinom iscrtana. Smisao njenog prikaza je situiranje piramide u odnosu na brdoviti lanac Dinarida i administrativni centar parka. Za njezin rakurs momože se reči da je nebeska visina.

Prikaz je podijeljen brdskim lancem Dinarida. Sjeveroistočno je područje piramide kod Visokog, orijentirane pramcem uz jugoistočni vjetar, asimetričnih bokova. Nasuprot njoj, s druge strane gorja, je gradsko naselje.

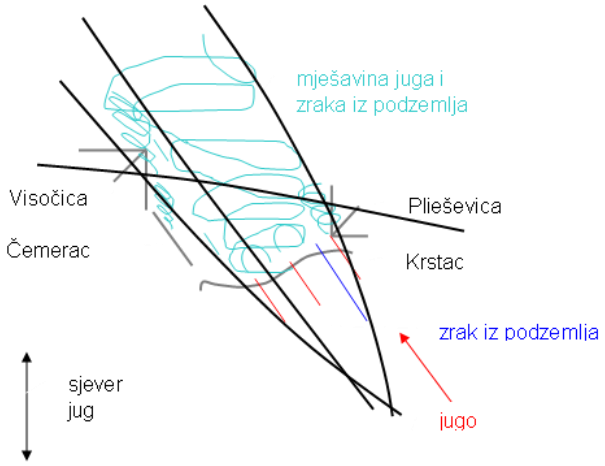

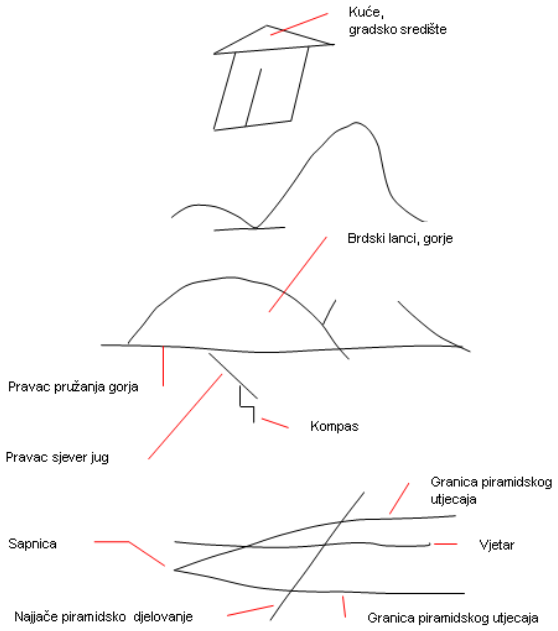

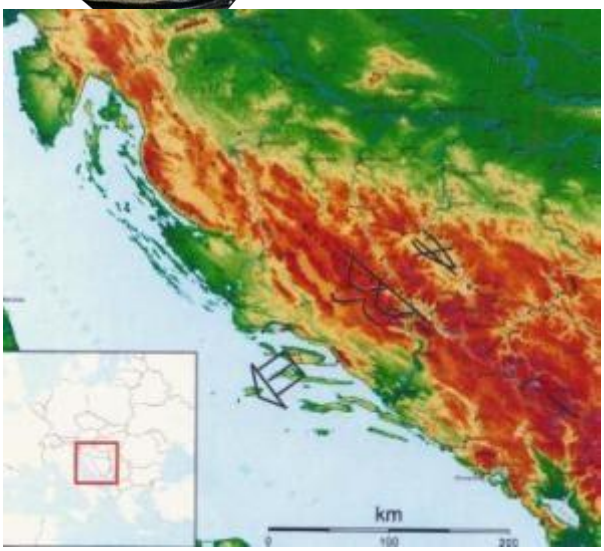

Piramida kod Visokog

Od jednostavnih geometrijskih tijela uporabljenih za hlađenje vjetra poput kugli; ispupčenih tumulusa i menhira; ravne Nazce, slijedi kompliciranija inačica, piramida.

Piramida, kakvih ima najviše, tipska, smišljene su za plitki krajoraz. Četverostrane su sa po dva potkopana tunela zajedničkog izlaza na sjevernim plohama. Brode uz jugoistočne vjetrove.

Bočni bridovi piramide kovitlaju vjetar pri čemu je najveća gužva vjetrenih strujanja na sjevernoj plohi, nad, baš zbog toga, postavljenim izlazom iz tunela, sapnicom.

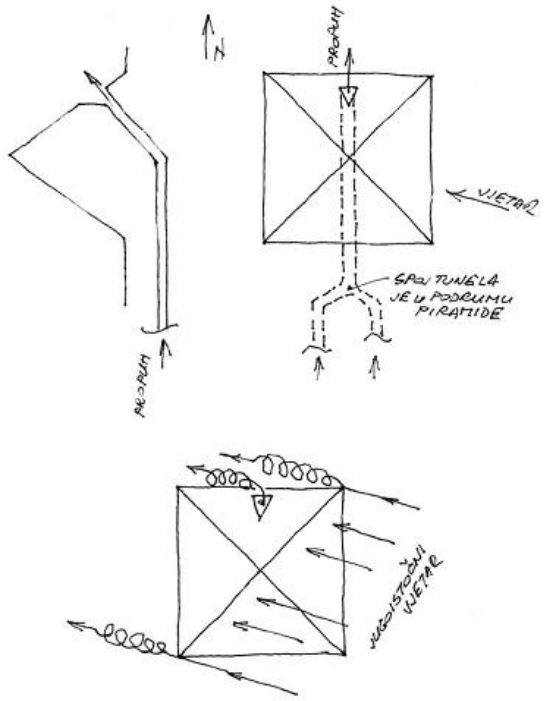

Razlika tlakova nad udaljenim, zaklonjenim ulazima u tunele i nad sapnicom u vjetrenoj gužvi, radi propuh. Propuh i vjetar dva su različita materijala. „Mikser“- sjeveroistočni brid vrtlozima miješa propuh i vjetar ujednačavajući toplinu smjese, hladi vjetar.

Sviralom, ugrađenoj pri sapnici, muzicira propuh u skladu s promjenljivom snagom vjetra. Koji put žestoko. Osim zabavljačke zvuci svirale imaju i kontrolnu ulogu. Začepljenje jednog od tunela proizvesti će jači propuh u drugom i vrištanje svirale.

Piramide Egipta izgrađene su uz turističku rutu, elegantne u jednostavnosti, vidljive izdaleka, uz jednako veličanstveni Nil. Razlikovale su se veličinom, vanjštinom i zvučnim efektima.

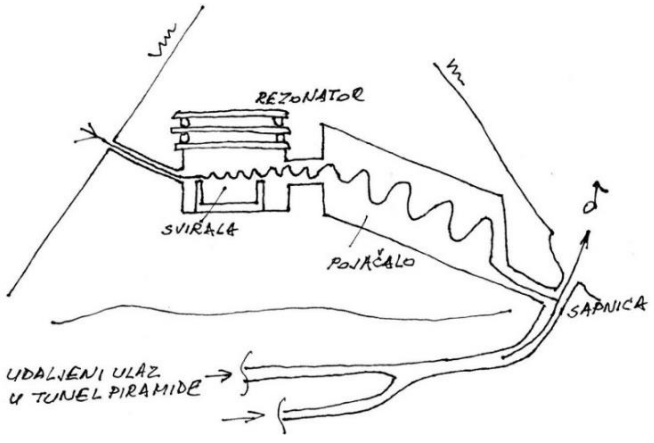

Svirala „Keopsove“ piramide „sarkofag“ s rezonatorom iznad i pojačalom ispred je za puhanja vjetra uveseljavala putnike s Nila. Čitava građevina je rezonirala. Skupno muziciranje piramida Gize, i drugih, moralo je biti impresivno.
Pitam se, nisu li vanjštine i tuneli piramida zbog proizvedenih zvukova patili.
Muziciranje propuha nad „sarkofagom“, slično je puhanju/muziciranju nad otvorom boce.

Osim što je piramida turistički interesantna, blažila je u pozadini ubojiti utjecaj jugoistočnog vjetra.

Uprava poznatog, zgošćanskog parka prirode, htjela je biti konkurentna u skladu s trendovima. Implementirala je standardni model piramide u kotlinu rijeke Fojnice kod današnjeg grada Visokog. Sagradila je i jednu originalnu kod Ošanića. Obje piramide zbog njihove posebnosti opremila je edukativnim vidikovcima i ugostiteljskim sadržajima.

Dakle, piramida kod Visokog je kotlina rijeke Fojnice unutar koje su dva piramidska brida. Kobilica piramide leži na pravcu jugoistočnog vjetra, a sada razdvaja sučeljene bridove, a konkavna i konveksna padina Krstaca, njezin pramac, upravlja putanjom vjetra. Sapnica je izvan kotline i kao kod standardne (tipske) piramide, snabdijeva „mikser“, desno okrenuti piramidski brid vlažnim propuhom podzemlja.
Valja spomenuti da se crtač artefakata K-1 i K-2 referira na tipsku piramidu, da je na stupu kod Olova tipska piramida i da je na jednom stećku prikazana tipska piramida.

Na ulazu u jedan od podzemnih tunela uprava parka je po završetku gradnje piramide organizirala zakopavanje kamenih “cedulja”, danas imenovanih: K-1, K-2 i (K-3).

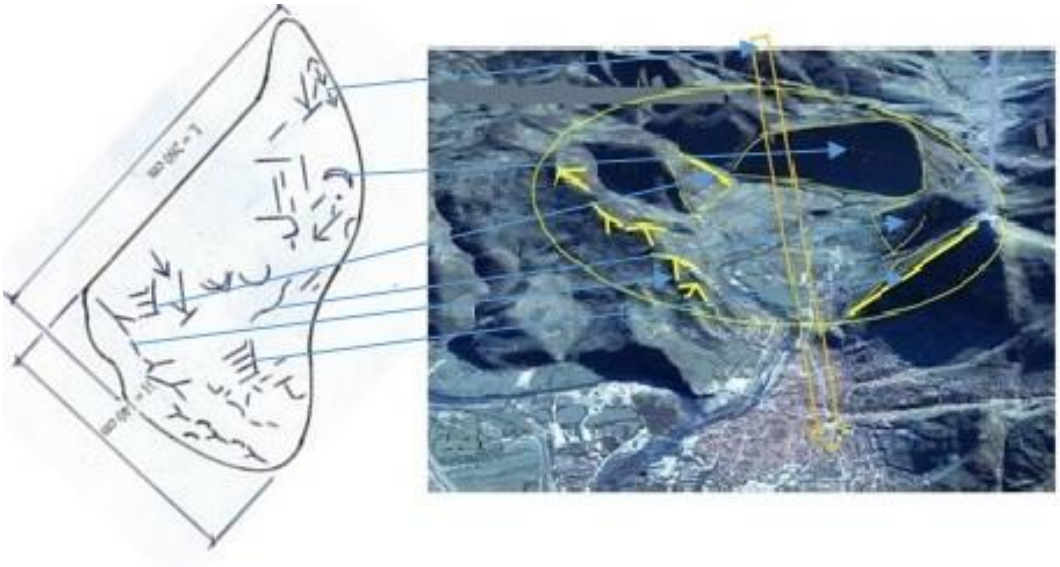

Na fotografiji je kotlina rijeke Fojnice uz grad Visoko. Zajednički izlaz tunela, sapnica, je izvan kotline na nedalekom piramidalnom objektu Buci.
Objekti kotline - piramide na fotografiji u smjeru suprotnom satu su: „mikser“ - brid piramidalnog objekta Visočice; usmjerivačka padina Čemerca; amfiteatarska padina Krstaca; brid piramidalnog objekta Plješevice; usmjerivački brdski niz. Ucrtana je i strelica pravca vjetra.

Jugoistočni vjetar i usputna cirkulacija zraka pri ulazu u fojničku kotlinu/piramidu na topografskoj karti Visokog

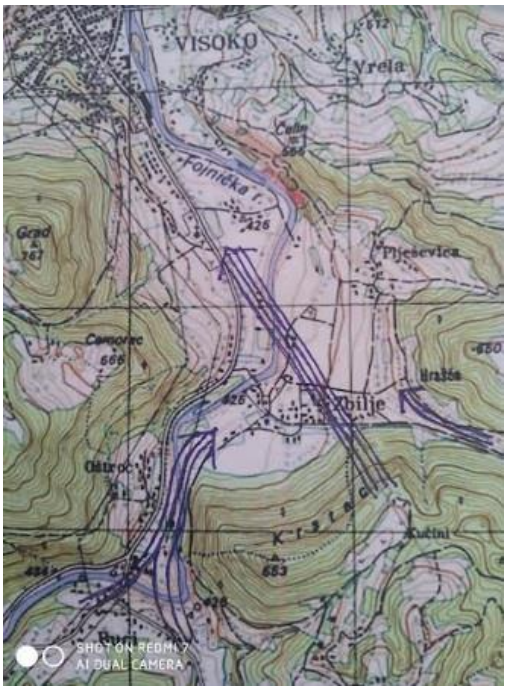

Cedulja K-1 kaže: prizemni sloj jugoistočnog vjetra se u kotlinu spušta amfiteatralnom padinom Krstaca stvarajući i povlačeći pri tome propuh iz klanaca na njegovim bokovima (klancem između Krstaca i Plješevice i klancem rijeke Fojnice).

Sjeverna padina Krstaca, koja iz široke konkavne prelazi u kratku konveksnu, usmjeravat će strujom vjetra bočne vjetrene prodore k bridovima piramide. Preko krme piramide, „neutralnog“ dijela Krstaca, vjetar usmjerava bočna „događanja“ k izlazu i ponešto se njima hladi. Piramida je konstruirana tako da u dobroj mjeri izravnava izlazne brzine bočnih strujanja. U suprotnom, ratarske površine na izlazu, bile bi promašene.
Treba reći da u neuređenoj kotlini gužvu zračnih strujanja vjetar bi preletao.

Propuh klancem između Krstaca i Plješevice frižak je zbog puta kroz vegetaciju.
Jaki propuh Fojnicom, osim rijekom i vegetacijom, dodatno je osvježavan zrakom iz podzemnih tunela s piramidalnog objekta Buci.
Taj propuh traži fokusirani odgovor usmjeravanog vjetra konkavnom padinom Krstaca.

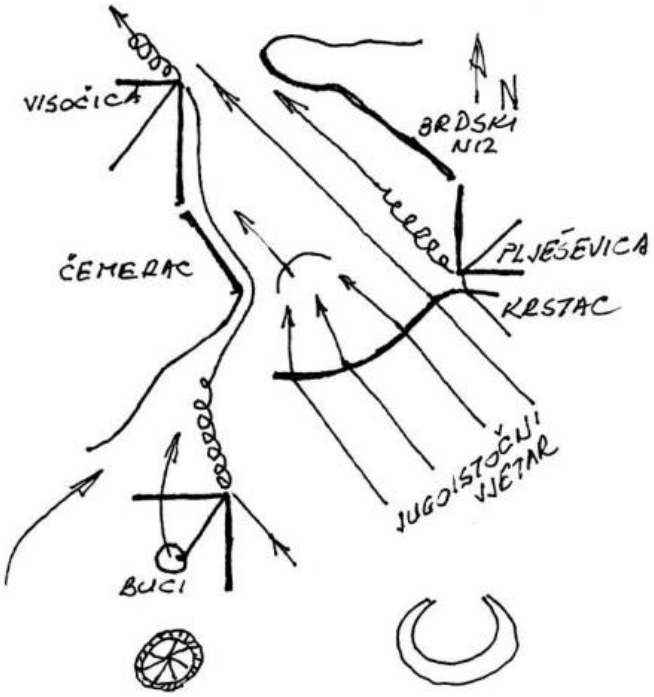

Crtež karakterističnih zračnih strujnica za puhanja jugoistočnog vjetra područjem piramide.

Crteži ploča K-1 i K-2.
Razmak između zakopanih ploča od 30 metara, u ulaznom dijelu tunela piramide, je razmak između onog što ploče opisuju. Ako je nivo podzemnih tunela, opisan na K-2, na 18 metara dubine tada je ono o čemu govori K-1 prikaz strujanja zraka na 12 metara iznad tla, što bi odgovaralo visini prosječne krošnje. Praktično.

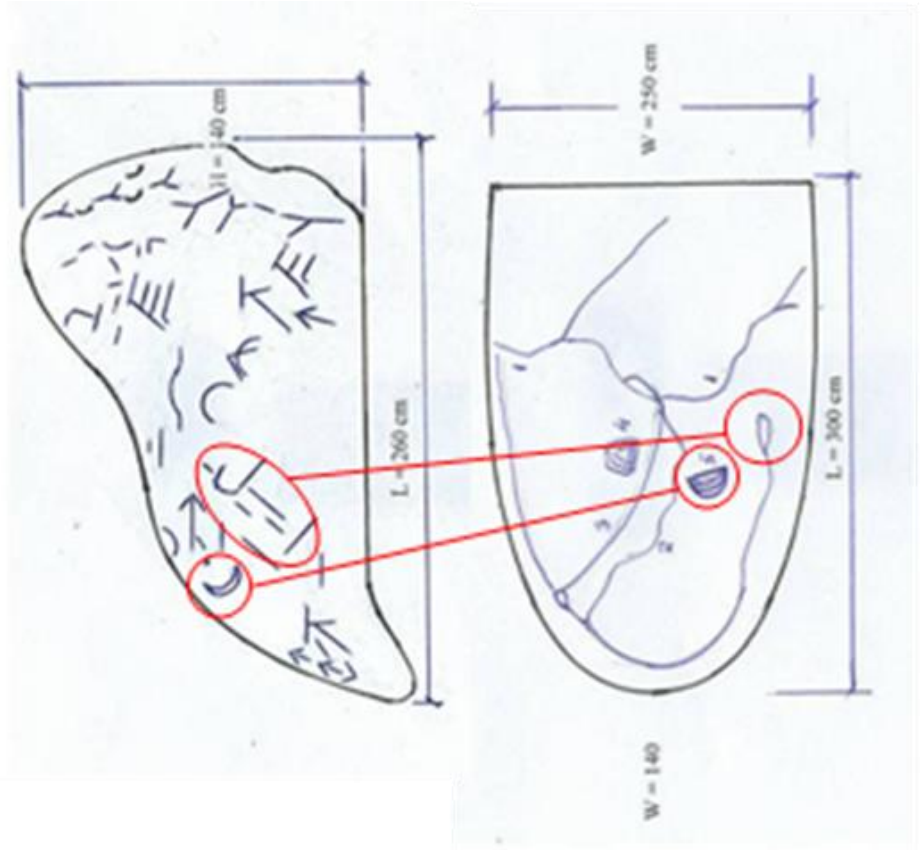

Artefakti opisuju područje piramide; upravljačke padine Krstaca – zbog pojednostavnjenja prikazana je većinska; simboli slični slovu F su mjesta proizvodnje zračnih vrtloga i vrtlozi – brid na Visočici i brid na Plješevici. Ti elementi su odmah razumljivi. F je, s obzirom na jednaku okrenutost, uobičajeni simbol za brid s vrtlozima projiciran na vertikalnu ravninu.

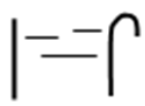

Prikaz funkcioniranja sapnice. To je završetak cijevi iz koje propuh kulja niz vjetar van.

Pozicija sapnice, završetka oba tunela, je na piramidalnom objektu Buci, izvan piramide – kotline, Utjecaj njezinog hladnog propuha putuje s prodorom vjetra lijevim bokom Krstaca k bridu Visočica.

Sapnica s otvorom izduženim niz vjetar i priključkom na tunele.
Ploča K-2 glumi reljefnu kartu sa skicom trasa podzemnih tunela. Dio trasa prati tokove rijeka. Na ploči su naznačeni: ulazi u tunele; spojni kružić kao kolektor tunela; nemoguće karikirani produžetak tunela do sapnice usklađen s izmještenim prikazom sapnice na K-1.

Kotlina kod Visokog ima za tipsku piramidu više pomoćnih objekata, s toga je prapovijesni crtač na pločama K-1 i K-2 udaljenu sapnicu premjestio u središte kotline, aludirajući da se tu u osnovi radi o tipskoj piramidi. Tako je sapnica na ploči dobila ružni dugački priključak na kolektor tunela.

Zanimljivi su nazivi toponima: u objektu Buci je svirala piramide; najduži piramidalni brid je na Visočici, a Krstac upravlja vjetrom - križanje je za vjetar.

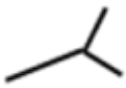

Vrh brda. Lanac Y-a, brdovita je barijera, usmjerava struju osvježenog vjetra k izlazu iz kotline. Funkcionalni je dio piramide.

Na K-1 dva su slična simbola. Simbol predstavlja vrtloženje vjetra na kosom bridu piramidalnog objekta. Brid i vodoravni vrtlozi prikazani su kao projekcija na vertikalnu ravninu, tako vrtlozi izgledaju kao vodoravne crte. Donja nezavisna slomljena vodoravna crta na oba simbola je prikaz dotoka na bridove friškog, težeg, pa stoga nižeg sloja zraka.
Uz put, nagib bridova vjetru je nebitan.

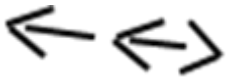

Definicija vjetra: promjenljive je jačine (više usporednih strelica), s područja višeg tlaka (odnosni znak V). Definicija je crticom povezana za strelicu K, za oznaku jugoistočnog vjetra, kao što je cedulja s imenom vlasnika zavezana za ručku njegova kofera.

Jugoistočni vjetar određen kardinalnim zemljopisnim pravcima.

Prodor propuha dolinom Fojnice

Prodor propuha klancem između Krstaca i Plješevice

Vrtlozi zraka i simbol za niži tlak, prikaz označava područje niskog tlaka

Konkavni lik je pramac piramide kod Visokog, predstavlja upravljačke padine za nalete jugoistočnog vjetra izgrađene na brdu Krstac. Točka je vidikovac na najvišoj točci piramide, na vrhu Visočice. Crte pokazuju usmjeravanje vjetra ka bridovima piramide.

Kriva crta označava pritisak zračnih struja na brdovitu barijeru.

Otvoreni omega simbolizira usmjeravanje turbulentnog propuha iz klanca Fojnice vjetrom i izravnanom padinom Čemerca prema bridu na Visočici.

O tunelima piramide kod Visokog

Kroz podnicu kotline probušena su dva tunela (prema K-2 ne oba!). Počeci su im u zavjetrini a završetci u kolektoru – sviralama, praktički na sapnici.

Tunel piramide kod Visokog

Tunelski prostori piramide su zbog potrebne izmjene topline s propuhom morali biti probijeni najvećim mogućim dijelom kroz vlažni aluvij - agregat šljunka, gline i pijeska rijeke Fojnice.
Stijenka tunela je sabijeni agregat, propustan za vlagu.

Napravu sličnu raketi pomicali su kroz agregat ritmički udarci u njoj smještenog pneumatskog bata pokretanog vanjskim kompresorom.

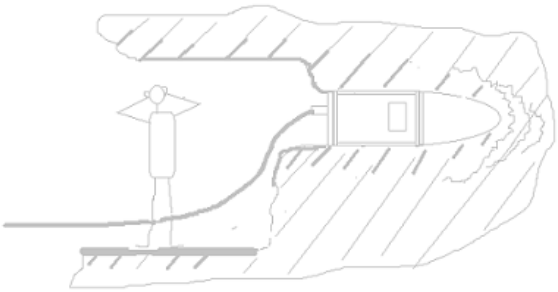

Radnici koji su probijali tunele morali su biti profesionalci. Specijalizacija je njihovu sredinu činila obrtničkom, trgovačkom, bogatijom. Vrijedi pogledati cipuse „Aserije“ kamene predstave alata za bušenje.

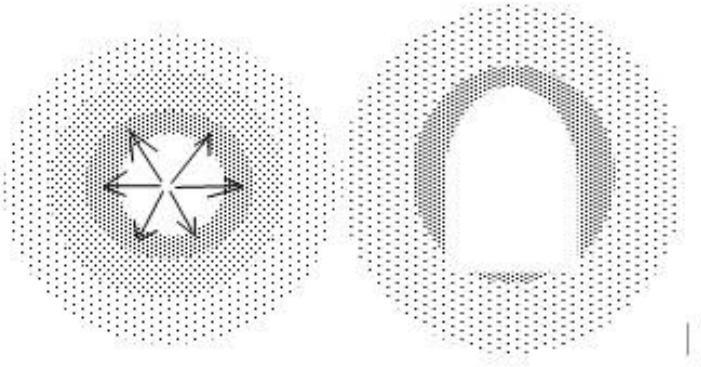

Iza probijajuće naprave stroj za kopanje širio je rupu na potreban profil.

Bušači, iz Ravnih Kotara, iz mjesta nazvanog kasnije Aserijom, su prilikom izgradnje tunela piramide upoznavali drugačiju društvenu sredinu i njene potrebe, mogućnosti za trgovinu. Prodajna mjesta, mirila, smještali su po putevima preko Velebita, na mjestima dobre preglednosti. Roba je bila „morska“. Mirila su ukrašavali simbolikom vezanom uz izgled poprečnog presjeka alata i predodžbe njegovog treperenje pri guranju kroz šoder.

Tetovaže gotovo zaboravljenog običaja tetoviranja žena, usporedive su sa simboličkim predstavama na mirilima, pa tako i tetovažama prapovijesnih trgovkinja s mirila (dozvole trgovanja?, potvrda vlasništva?).

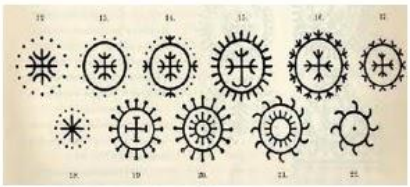

Piramida Ošanići

Fotografija napravljena programom Google Earth.

Na završetku blage kosine nedaleko Ošanića, na dvjestotinjak metara nadmorske visine je piramida pod današnjim nazivom „ostaci ilirskog grada Daorsona“. Od tud je pogled na cestu i polja dolje u dnu doline, melem za dušu.

Dio megalitskog zida i ostataka temelja ugostiteljskih objekata, što se na fotografiji Google Earth-a mogu naslutiti, prikazani su jasno na crtežu *Đure Baslera u članku Gradina na Ošanićima kod Stoca.* Članak je na internetu.
Urednom crtežu dodao sam crvenu strelicu pravca i smjera vjetra prema kojem je megalitski zid - piramida orijentirana i naznačio njezinu nedostajaću survanu polovicu.

Ostaci megalitskog zida

Zid, brid, nadzemni dio piramide, izgrađen je na mjestu ubrzanog strujanja vjetra, na kraju kosine. Vrtlozi vjetra na zidu izazvat će propuh kroz bliski otvor, sapnicu, „bunar“ spojen sa špiljom, podzemnim dijelom piramide. Pri vjetrenom slapu ohlađeni i otežao dio vjetrene fronte, mješavine vjetra i špiljskog zraka, spustit će se nad udolinom.

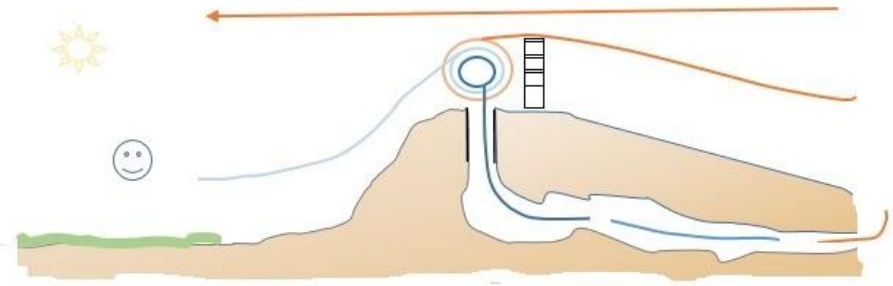

Na crtežu je narančastom strelicom označen jugoistočni vjetar, tamno plavom podzemni zrak, a svjetlo plavom rashlađeni vjetar.

Na crtežu Đ. Baslera vidi se na prilazu piramidi preostali dio cik cak zidića . Zidić upozorava izletnike da se s pažnjom kreću po dozvoljenim mjestima i da ne bacaju otpad u sapnicu. Znak upozorenja nalik je današnjima.

Vidikovci

Obje piramide imaju jednakom gradnjom izgrađene vidikovce s povišenjima sličnih dimenzija, gotovo istih su visina i s pripadajućim, danas devastiranim, ugostiteljskim objektima.

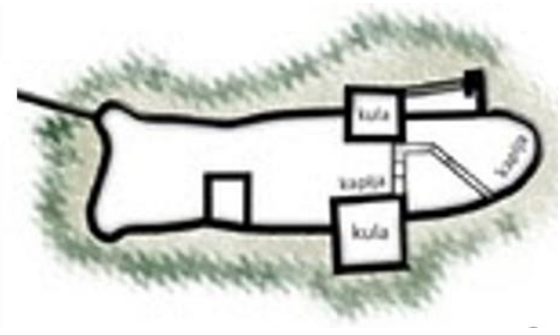

Izgled vidikovca na Visočici, na 213 metara visine, dimenzija 60 puta 25 metara i s po jednim, na dužim stranama ograde, kvadratičnim povišenjem. Uspoređivanjem dimenzija na priloženom nacrtu može se procijeniti da su dimenzije povišenja na vidikovcu vrlo slični onima na vidikovcu ošanićke piramide.

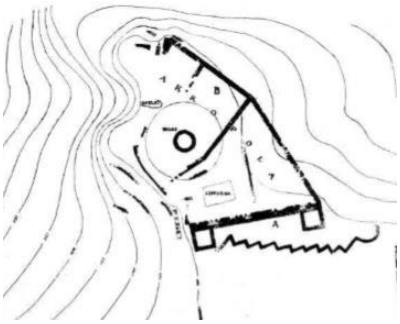

Vidikovac ošanićke piramide, dvjestotinjak je metara iznad doline Bregave. Preostala dva od tri povišenja su kvadratnog tlocrta unutarnjih dimenzija 6,5 i debljine zida nešto manje od 2 metra. Međusobno su povezani s unutarnje strane piramidinog zida promenadom, 3 metra širokom i 1,5 metar nižom od njega. Povišenja vidikovca malo nadvisuju brid piramide, megalitski zid.

Zaključak bi bio da su vidikovci mogli biti napravljeni u isto vrijeme i s istim majstorima

Da su piramide bile turistički zanimljive pokazuje eksponat u Eco Museo de Tehuelibampo, Sonora, Meksiko, na kojem je prikaz piramide kod Visokog, BiH.

Ono što danas impresionira na tom s druge strane svijeta muzejskom eksponatu je precizna priča o kotlini rijeke Fojnice kao piramidi, i k tome, smještena u lik pročelja sljemenjaka, rezerviranog za priče o piramidi.

Peterokut, čelo sljemenjaka, granica kotline, je iscrtana tunelima piramide s dva zakrivljena početka, ili s početcima u zavjetrini. Kotlina je okružena brdovitim krajobrazom. U sredini peterokuta su zaokružena (kontrolirana vjetrom s Krstaca), dva slapa predočena vrtlozima, desni na Plješevici, a drugi niz vjetar lijevo na bridu Visočice. Svastika objašnjava da će se grebanjem o bridove izmiješati topli i hladni zrak. Ucrtan je i lijevi bitan vrtložni prodor po boku Krstaca.

Ucrtana sapnica spojena je s tunelima i s pridruženim smiješkom školjki uha. Detalji se referiraju na turistički neodoljivo pjevanje piramide. Na izlazu iz piramide, na njenom prozoru je posuda s cvijetom.

U nasuprotnom trokutastom prostoru je također prikaz školjke uha, ali ovdje pune groznog zvuka. Grozni zvuk, jako zviždanje nastaje prilikom urušavanja jednog od tunela piramide.

Na artefaktu K-1 nađenom u tunelu kotline - piramide kod Visokog objašnjava se protok zraka kotlinom. Tako se za unutarnje padine brdskog niza označenog Y -ima kaže da ne dozvoljavaju rasap protoka. Ta mogućnost je vjerojatno i građevinski potpomognuta, a opisana je odbojnicima C.
Na eksponatu je to zabilježeno kao oval presječen granicom kotline, stranicom peterokuta, na istom mjestu Y-a kao na K-1.

Opisana impresija visočke piramide na kamenu turiste s drugog kraja svijeta ne bi bila moguća bez vidikovca, okolnih stećaka, zadivljenosti izvedbom i dobrog poznavanja problematike.

Stećci

Ideja stećka, megalitnog putokaza za šumovit, reljefom i događanjima bogat park, je stup propuha iz tla uobličen u gradbeni element piramide. Stećci poput ležeće peterostrane prizme suženi prema osnovi, sljemenom niz istočni vjetar, su sljemenjaci. Stećci križevi u parku su rijetki, predstavljaju princip piramide, gibanje vjetra s propuhom k frontalnom bridu za miješanje. Najčešći stećci su oblika ploče i oni „sanduka“.

Priče na njima su reljefne, jer urezivanje u utjelovljeni propuh nije smisleno.

Simbolički znakovi i prikazi na čelima i vodoravnim površinama stećaka izloženih istočnom vjetru, uvijek pričaju o piramidi, o sinergiji propuha podzemlja, vjetra i bridova piramide. Na ostalim površinama su priče o parku kao turističkoj destinaciji: folklornim predstavama, brizi o jelenima, lovu, alatkama za krčenje korova, …
Domicilno stanovništvo je, osim radova na piramidama i oko njih, radilo i na organiziranoj distribuciji i ukrašavanju stećaka.

Crtež reljefa (iz knjige *Marian Wenzel Ukrasni motivi na stećcima*).
Rezultat miješanja vjetra i propuha podzemlja na bridovima piramide – mjesečaste konfiguracije s udaljenom sapnicom, je cvjetić, blaženstvo.

Mjesečasti objekt, na stećku u Baljvinama na fotografiji Toše Dabca, predstavlja kotlinu rijeke Fojnice s rubno raspoređenim objektima

piramide. Rozeta, izvor podzemnog propuha, udaljeni je dio piramide. Mjesečast objekt i rozeta su na stećcima simbol visočke piramide.

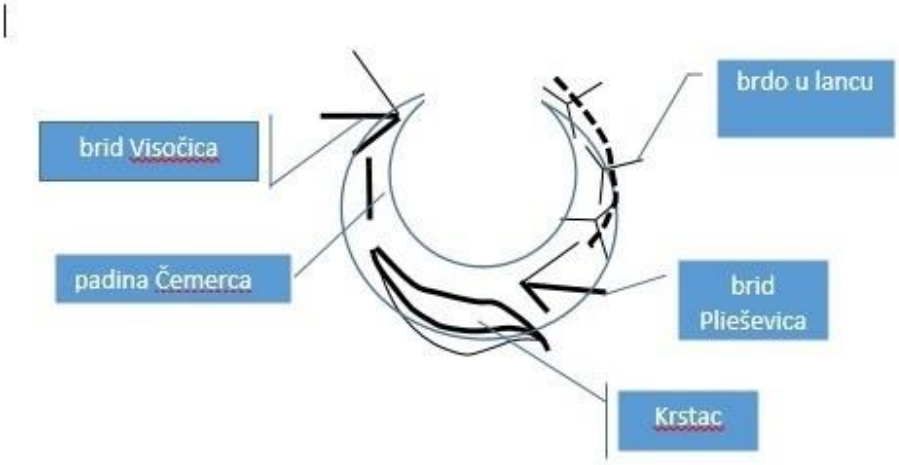

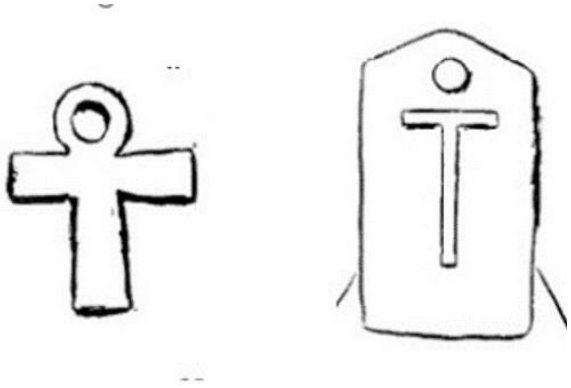

Nedaleka piramida Ošanići na stećcima je opisana pravcem vjetra, frontalnim bridom i sapnicom. I upravo je takva.

Visočka piramida izgrađena u brdovitom krajoliku, a piramida Ošanići nad špiljom iz koje crpi friški zrak. Turistički važno, originalne su.

Upletena vrpca od friškog „podrumskog“ zraka i toplog vjetra, pletena na bridovima piramide, predstavlja rashlađenu frontu vjetra, proizvod piramide. Vrpca je čest prizor na stećcima.

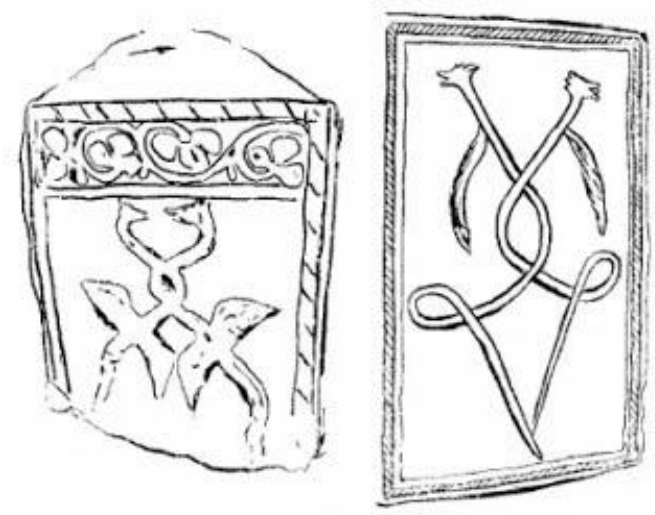

Na stećcima Hutova i Opuzena prikaz je propuha u vijugavim tunelima piramide pomoću zmijolikih bića. Njihovi ekstremiteti ne služe letenju, već opiranju prolaza tunelom. Hladni zrak živi u tunelu.

Stećak, Kalinovik, žena dlanom na uhu sluša glazbu tunela, zmijoliko biće u tunelu.

Strujanje propuha uz hrapavu stijenku tunela sporije je od onog uz njegovu os (otud i konusan oblik originalnog sljemenjaka). Plastičnu predodžbu o tome daje rozeta – radijalno iscrtana kalota. Njome je predočena promjena brzine strujanja od stijenke ka osi tunela.

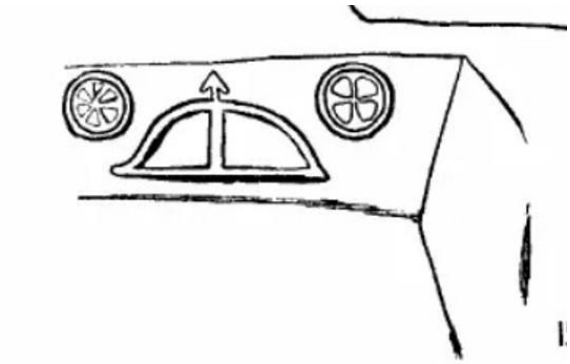

Na crtežu iznad, na rozetama, osim opisane aksijalne promjene brzine strujanja, gustoćom „prečki“ prikazana je u brzim izmjenama naleta vjetra količina propuha. Nagle promjene tog stanja (luk i strijela - strjelovite) izazivale su izmjenu tonova ugrađenih svirala.

Na ploči je prikaz niza brzih, ovisnih o vjetru, promjena jačine (količine) propuha u tunelskom prostoru piramide. Naznačeno je da se tunelski prostor sastoji se od dva porozna tunela koja na izlazu funkcioniraju zajedno. Početno stanje je tek minimalni propuh.

Rozeta, predodžba gibanja propuha kroz cijev je koji put prikazana unutar vjenčića, tj. kroz porozni tunel. Da bi se prolazeći zrak hladio,

tunelske cijevi moraju biti porozne, stalno vlažne. Jedino se tako ulazni topli zrak isparavajući vlagu sa stijenki tunela može stalno hladiti. Vjenčić ocrtava poroznu stijenku takvog tunela.

Na pročelju stećka prikazani su podzemni tuneli povezani s površinom, sapnicom, njihova porozna građa i propuh.

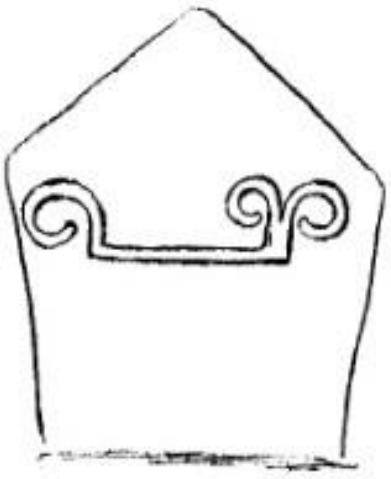

Ulazi u dva tunela i zajednički izlaz. Trase tunela prikazane su u istoj ravnini.

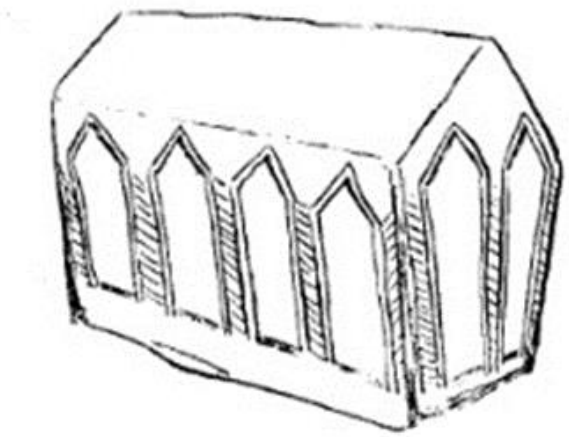

Autor prikaza ogromnih otvora na nevažnoj kući, na sljemenjaku, evidentno priča o propuhu.
Česti su stećci s prikazom sličnog odnosa površina na zamišljenim fasadama. Više je šupljina, a i česta je i upletena vrpca na dovratcima – simbol struganja propuha o njih.
U vjetrovitim toplijim danima, čak i kad vjetra gotovo nema, šetači mogu osjetiti friški vonj podrumskih prostora, i šum.
Kuća je po prometu propuhom i njegovim hukanjem metafora za piramidu.

Na slikarijama prastarog Egipta piramida je bila poistovjećena s čovjekom koji ispred sebe ima halju formiranu kao piramida. Kao da ju je vjetar tako napuhao. I piramida živi na vjetru, a i glasa se poput čovjeka koji takvu halju nosi.
Na glavi tog čovjeka je nemes, poveznica s turistički uniformiranim djelatnicima parka.
I službenik zgošćanskog parka, slušač piramide, nosi propisanu uniformu.

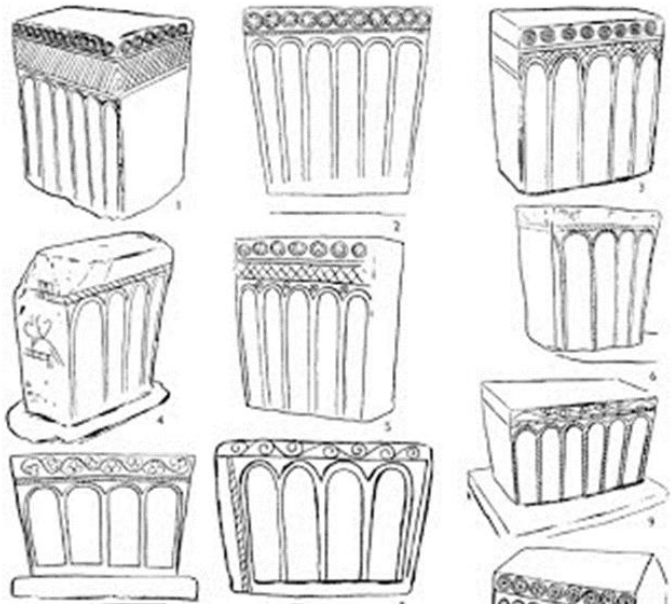

Iz knjige *Marian Wenzel Ukrasni motivi na stećcima* u dijelu Arhitektonski motivi

Dok šećem ulicom pored dugačke zgrade na prolazu za park zatekne me mirisni propuh vegetacije, poigravajući mi se s odjećom. Lagani šum i divan osjećaj.
Čovjekolike niše na stećku gore, o tome govore.

U vezi kuće kao pandana piramidi zanimljiv je stećak iz Donjih Britvica.

Križ iz Donje Britvice, možda je najmanji stećak, kućni, s postoljem visok kao lončanica.
Križ na stećcima i stećci oblikom križa simbolična su predstava gibanja propuha i vjetra ka podmetnutom frontalnom bridu. U ovom slučaju to je miješanje vjetra sa zrakom iz vrta na kućnim stvarima.

Na prednjoj plohi križa živopisno je dvorište, hladovita stabla, dvije gredice (dva romba), guska, na fasadi prozor s odškrinutim oberlihtom kroz koji vjetar uvlači friški, dvorišni zrak, stvara u unutrašnjosti propuh. Zanimljivo je predočen hlad ispod stabala. Do prozora su ulazna i vrata spremišta.

Na plohi s druge strane, u kuću smo. U predvorje dopire svjetlo s uličnih prozora na katu. U predvorju rozeta, izvor dvorišnog zraka na unutarnjoj strani oberlihta. Propuh divlja po kućnim stvarima, vrtloži se, pjeva kao ptičica i struji prema odškrinutim oberlihtima uličnih prozora i otvora na krovu, prema vjetrovitoj vanjštini. Prsten, prazna rozeta vjerojatno kaže da prostor krova može biti i zatvoren.

Crtice na krovnom prozoru kao i na oberlihtima treba shvatiti kao mjesta kroz koje zrak kontrolirano struji.

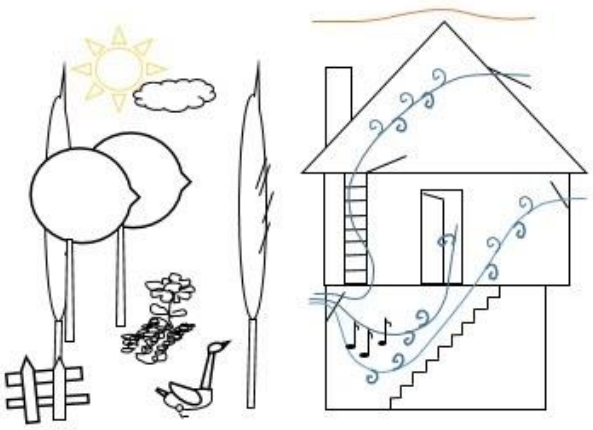

Predstava zračnih vrtloga česta je na čelima stećaka.
Dva različita materijala, vjetar i podzemni zrak se zajedničkim letom slabo temperaturno izjednačavaju. Postoje kao snop hladnog zraka kojeg vuče vjetar. Ujednačavanje njihovih temperatura događa se u vrtlozima nastalim na bridovima piramide (križ to opisuje). Ti različiti materijali predstavljani su na stećcima spojenim, suprotno zavijenim viticama (Vitko kao primjer).

Prikazi na crtežima dolje su iz knjige *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH, Alojza Benca.*

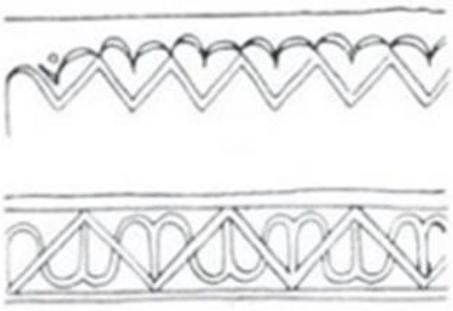

Na bordurama pločastih stećaka prikazivani su nizovi ponavljajućih fluidnih i oštrih likova u međusobnom odnosu. Fluidni niz predstavlja

putujuće vrtloge tople i hladne zračne mase, a oštri mjesta gdje vrtlozi nastaju.
Bordure poput opisanih redovite su na uradcima čipkarica iz Paga.

Opis grebanja o brid i spajanja dvaju komponenata, hladne i tople, prikazan je svastikom.

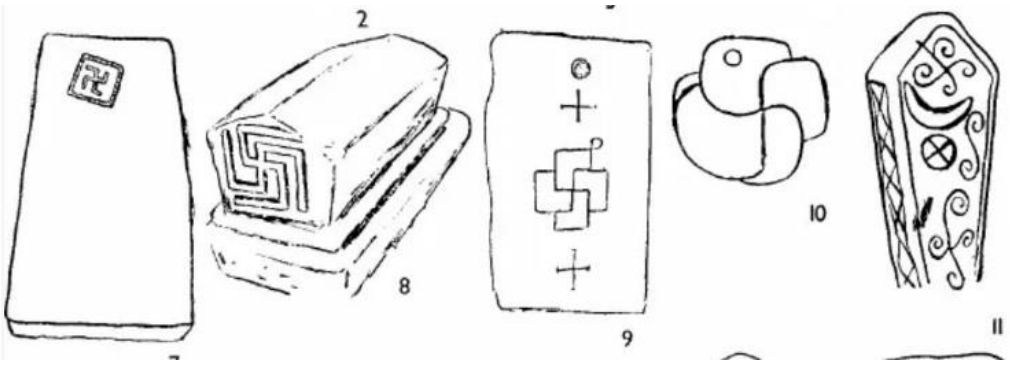

U vezi svastike zanimljiv je prikaz piramide i njezine funkcije na prapovijesnom suveniru iz Crespijeve kolekcije (Južna Amerika, Ekvador):

Ogromna piramida suprotstavljena vrelini dana. Puše vrući vjetar ubojit kao zmija.
Iz leđa grlatih slonova izrastaju bogate sočne biljke, hladni bučni propuh. Biljke nekako podsjećaju na tonske trake.
Mačke grebući o, već sve, izgrebane bridove vrtlože biljke i vjetar stvarajući mnoštvo sitnih oblačića s kapljicom vode u sredini. Vjetar ih gura pred sobom.
Vidi se da su vjetar i propuh povezani, da vjetar izvlači propuh.
Mislim da je predodžba jasna i da je simbolika svastike identična grebanju mačaka o brid u svrhu homogenizacije tople i hladne struje zraka

Fotografija sljemenjaka preuzeta iz knjige *A. Benac „Stećci“,* Beograd 1962.
Uživanje na propuhu iz tla, asocira na kultnu scenu u filmu „Žena u crvenom“ s predivnom Kelly LeBrock.

Reljefi s križem česti su. Duži dio križa predstavlja pravac vjetra, vjetar koja nosi snop tunelskog zraka, a frontalni kraći, vjetreni slap.
Križ opisuje princip piramide.

Uz križ, kao princip piramide, obično je i identifikacija piramide. Kod visočke je to mjesečast objekt i rozeta.

Na prikazu je: znak visočke piramide – mjesečast raspored njezinih objekata i sapnica; križ – gibanje propuha i vjetra preko bridova zbog ujednačavanja temperatura; dvije hladne zmije – propuh tunela; cvijet – lijepi rezultat od prikazanog.

Donji crteži su iz knjige *Drago Vidović Simbolične predstave na stećcima*

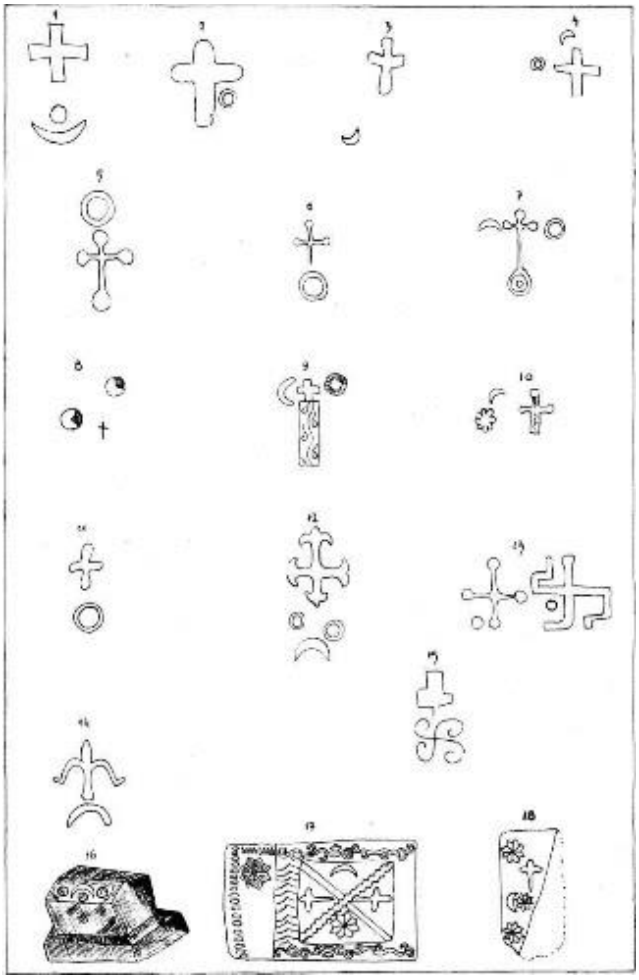

Završetak tunela piramide sapnica, izvor je friškog zraka i zvukova.

Stećak iz Rogatice prikazuje kovitlace na dva suprotna brida piramide i pticu nad izvorom podzemnog zraka kao zvučnu kulisu koja prati propuh sapnice.

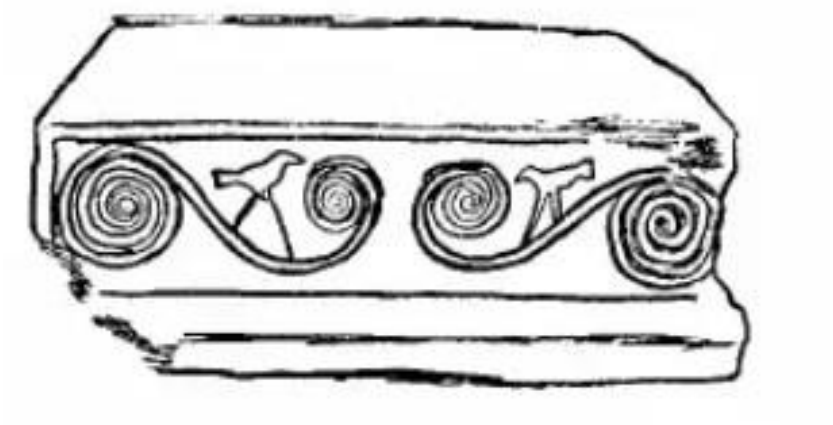

Vjetreni kovitlaci i ptice, propuh i sapnica.

Sljemenjak iz Radimlja, u zabatu je naznačena tema reljefa, propuh u tunelima

U trenucima puhanja vjetra važno je bilo procjenjivati zvukove tunelskih cijevi, njihovu protočnost. U slučaju začepljenja jedne od dvije, povećat će se brzina strujanja zraka u ispravnoj i time pojačati aktivnost svirale u sapnici. Sapnica je prikazana na stećku kao prsten između uha i nad njim zakriljene šake kao pojačala.
U slučaju određenih zvukova sapnice, slušač u halji s uzorkom gradbenih elemenata piramide, djelatnik parka, izvijestit će žurno (luk i strijela - strjelovito) nadležnu službu.

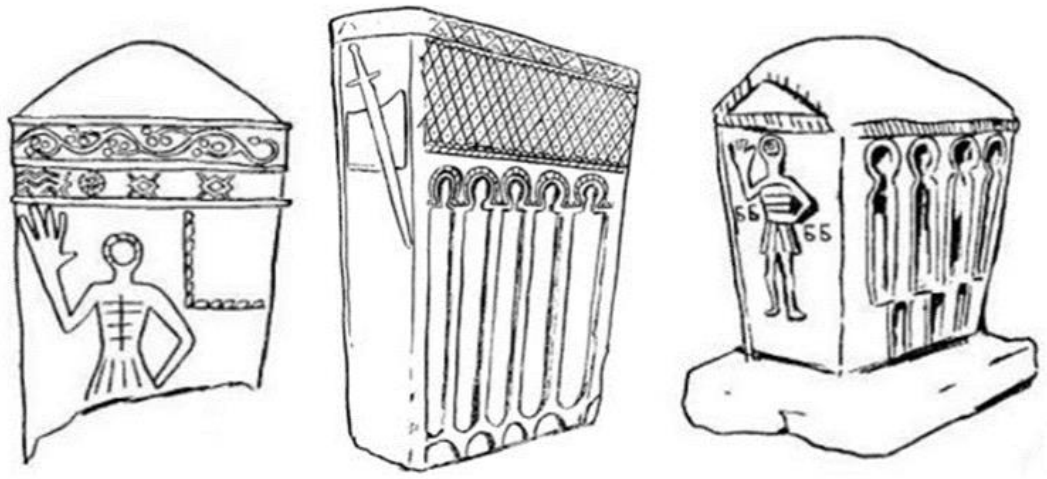

Na prvom crtežu službenik piramide uz pomoć dlana prislonjenog uz glavu, a glava je, sudeći po vjenčiću kapi u tunelu, pokušava procijeniti stanje u tunelima. Niz ikona iznad njega objašnjava što on radi: sluša promjenljive zvukove (niz usporednih valovitih linija) iz sapnice visočke piramide (mjesečast objekt i sapnica), iz dva podzemna tunela (prikaz poprečnih presjeka tunela s dotokom okolne vlage). Red iznad, zelenilo je parka.

Na stećku u sredini brojne antropomorfne arkade i pod njima podrumski otvori. Aluzija je na piramidu i slušače propuha.

Na trećem stećku slušač propuha s piramide mogao bi jednako slušati propuh u kakvoj zgradi.

Crteži su iz knjige *Ukrasni motivi na stećcima Marian Wenzel.*

Uho je u tunelu, ženski svijet čuje bolje

„Srednjovijekvni vitez lapidarija HAZU“ Kopija stećka koji oblikom govori o principu instalacije, a reljefom o radu djelatnika piramide.

Konj pase dok glasnik na njemu uz pomoć dlana osluškuje zvukove sapnice, pretvorio se u uho.
Crtež stećka iz knjige Marian Wenzel

Konjanik glavom u sapnici (osim slušanja i procjenjuje) osluškuje promet tunela. Njegova je obaveza da o tome ažurno (konj, luk i strijela) izvještava upravu.

Primjer iz Ekvadora i Konavala

Slušanje muziciranja vjetra na moćnim sviralama piramide je poseban doživljaj, no, lijevi prikaz pokazuje koliko je neugodan zvuk kad je jedan od dva tunela u kvaru. To je poput urlikanja slona. Potrebno je rukama začepiti uši i primiti se lopate. Nakon vraćanja funkcije tunelskog prostora, zabava i smijeh. Propuh muzicira na sapnici simbolički prikazano s lisnatom biljkom, podsjeća na tonsku traku. Funkcija piramide je vraćena, hladi vjetar na bridovima u korist ratarskih površina.

Prizor na reljefu sljemenjaka iz Konavala kao da je pretočen u ples folklorne skupine iz Paga „Tanac po starinski“.

Izvor propuha, rozetu, osluškuje interesantno odjevena ženska osoba. Ima maramom složena „pojačala“ na ušima i podignute ruke usredotočivši se na osluškivanje udaljenih svirala unutar sapnice visočke piramide (logo piramide kod Visokog - mjesečast predmet i rozeta, je iznad). Povezana je s glasnikom, brzim konjanikom s pticom, dostavljačem vijesti. Na prikazu je slušanje zmaja iz tunela, u parku punom životinja, povezano s ugodom.

Fotografiju sam uz dozvolu Josipa Portade posudio iz njegove knjige *Paški karnevali*

Rupci plesačica „svezani“ su tako da nad ušima tvore tuljce, rub rubaca ukrašen je čipkanim uzorkom koji bi se dao usporediti s gore spomenutim bordurama stećaka. Plesačice u plesu usmjeravanjima glave traže izvor zvuka, mišnjice (diple s mijehom). Muški dio para je podrška. Opće uživanje.

I mišnjice i sapnica piramide su jednako puhački instrumenti.

Čipke Paga su nalik kamenom prikazu na stećku, zgošćanskom spomeniku.

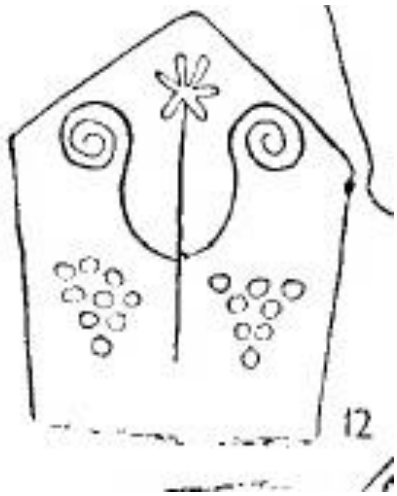

Crteži iz knjige *Predstave na stećcima Drage Vidovića*

Gornji reljef, nakon bočnih vrtloženja na dva brida, srednja nezaposlena bridovima, pa stoga brža, cilju usmjerena struja vjetra, vuče te bočne, i uz put se s njima nešto i ohladi.

Na drugom reljefu, prikazano je topli vjetar zoblje grožđe propuha vrtložeći se na frontalnim slapovima. Rezultat osvježenog vjetra je cvijetak.

Zadnji je prikaz kako skockana prepreka (uređeno brdo Krstac – pramac, ulaz u visočku piramidu) dijeli vjetar u tri pravca. Bočni prema bridovima, a srednji centrirajući prema izlazu iz piramide.

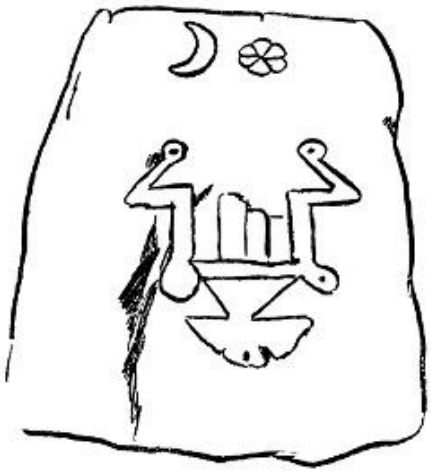

Crtež reljefa iz knjige *Marien Wenzel, Neklasificirani motivi*

U zaglavlju je logo Visočke piramide. Slijedi stilizacija priče poznate s artefakta K-1 - propuh i vjetar kotlinom/piramidom usmjeravan Krstacem prema bridu Visočice i bridu Plješevice, i izravno, s naglašenim zadatkom da se to odvija usklađeno, ovdje predočeno u paralelnim pravcima k žitnici u dolinu rijeke Bosne.

Crteži reljefa su iz članka *Simbolične predstave na stećcima - Drago Vidović*

Na crtežima i fotografiji sljemenjaka „Vitka“ priča je o Visočkoj piramidi.

Na stećku je prikazan put obrade vjetra visočkom piramidom od dotoka tunelskog zraka, osvježavanja prilikom zajedničkog vrtloženja na bridovima, do stvaranja rashlađene fronte pred ratarskim površinama.

Od dna stećka prema gore redom su:

dva međusobno spojena tunela, zaklonjenih ulaza (u zavjetrini), pravokutnih profila, spojena u četvrtast U sa sapnicom na sredini krakova;

bridovi V piramide su mjesta koja služe za miješanje propuha i vjetra i time omogućavaju hlađenje vjetra, a označeni su sočnim grozdovima;

dvostruke vitice (vrtlog), veća od kompleta je od propuha iz sapnice (stup), a manja od vjetra, na to kompletu (ohlađenom vrtlogu) visi grozd koji ih povezuje s izvršenim radom na bridu na kojem također visi grozd;

rezultat miješanja je ispletena frontalna vrpca od propuha i vjetra;

oštar lik pod zabatom su oranice.
Vitko pokazuje vjetar za koji je piramida kod Visokog napravljena. Gledano niz vjetar s Krstaca, s točke koja dijeli konkavnu od konveksne padine pa prema izlazu iz piramide, danas gradu Visokom, vidjet ćemo da pravac pogleda dijeli kotlinu između bridova piramide na pola. I bez obzira na to što su niz pogled bridovi udaljeni a i od tog pravca ponešto razmaknuti čine se kao V, kako Vitko kaže.

Bez upravljačkog Krstaca i objekata u fojničkoj kotlini topli bi ju vjetar preletao.

Skockani Krstac (padine obrađenog brda Krstac) usporedno kormilari zračnim strujanjima u piramidi. Jugoistočnim vjetrom hrani bočne prodore svježim voćem i usmjerava ih k izlazu piramide.

Fotografija stećka iz Rilića kraj Kupresa, BiH, Šefika Bešlagića u knjizi *Drage Vidovića Simboličke predstave na stećcima*

Crtež istog stećka Marian Wenzel

Na stećku iz Rilića može se redom iščitati: logo visočke piramide; križ kao opis susreta vjetra i sadržaja sapnice s bridovima – ono što se događa u piramidi, i opis doprinosa dvaju bridova hlađenju vjetra, kao i njihovo djelovanje na srednju, noseću struju vjetra.
Strelicama na prečkama križeva je naznačena izmjena topline između triju zračnih struja kao i vidljivo istovremeno napuštanje piramide.

Također je vidljivo da strujanje lijevom stranom ima veći doprinos hlađenja

S obzirom na ponavljajuću temu i uporabu istih simbola na čitavom prostoru parka, potrebno tehničko znanje i pretpostavljenu zahtijevanu odgovornost upravi parka, a i posjetiocima, ukrašavanje stećaka moralo je biti utanačeno.

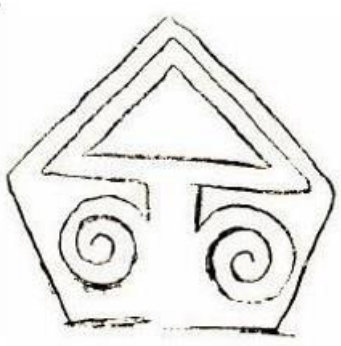

Prikaz kovitlanja propuha i vjetra na dijagonalno suprotnim bridovima na stećku i na obelisku kod Olova odgovara tipskoj piramidi, ravničarskoj. Ovo pak znači, da su piramide u vremenu izgradnje visočke i ošanićke bile opće poznata stvar.

Stol je mjesto okupljanja obitelji.
I dok je obitelj odsutna na radovima piramide, robusni se ljubimac šepuri po stolu.

I lijep drugačiji primjer. Mladi član obitelji ostao je doma na pomoć slabo pokretnom, sijedom, starijem ukućanu, nudi mu čašu vode. Starac sjedi, štap je odložio.
(crteži su iz knjige *M. Wenzel Ukrasni motivi na stećcima*)

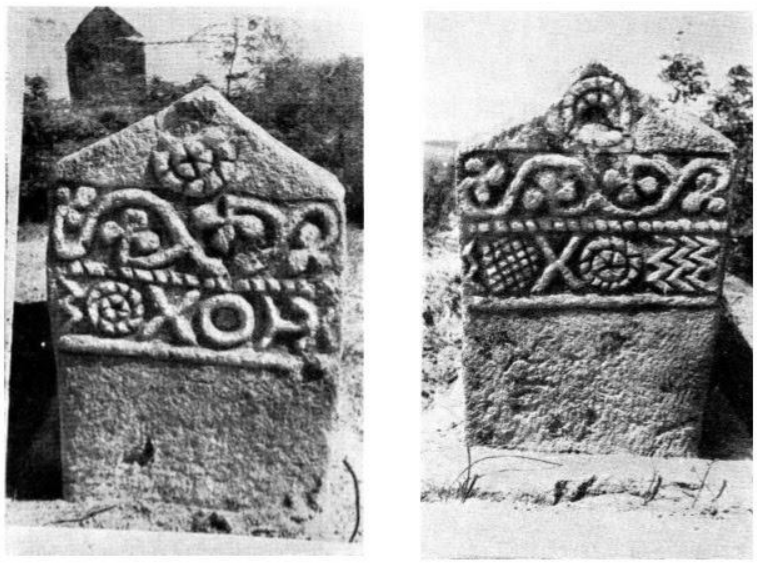

Sl. 15a i b Ornamenti sa stećaka iz Radimlje (Klišei Zem. Muzeja u Sarajevu, iz radnje A. Benca Radimlja, sl. 26,27)

Na fotografijama su reljefi pročelja dva obližnja stećka. Reljefi su opis rada tunela piramide. Zbivanja u tunelskom prostoru ovdje su omeđena su podom i krajnjim vertikalnim cik cak linijama kao uobičajenom zvučnom kulisom, pjevanjem sapnice.

Spoj više tunela prije sapnice važan je zbog sigurnosnog razloga. Spoj dozvoljava otkrivanje kvara, jer se prilikom začepljenja jednog strujanje

zraka u drugom tunelu jako poveća, a time i zvučanje sapnice. Šira okolina čuje i zna da tunelski prostor treba popravak.

U priči lijevog stećka o stanju tunelskog prostora, čitajući znakove unutar spomenutog okvira s lijeva na desno, kaže se da je tunelski prostor u upotrebi – rozeta, da se sastoji od dva tunela X spojena u sapnici - O i da ju oba podjednako)-) koriste, te da je ojkanje unutar uobičajenog – završna cik cak linija.
Priča desnog počinje tunelom začepljenim šoderom pri čemu ukršteni par tunela funkcionira uz gotovo vrištanje sapnice. Prikaz sapnice s pridružene dvije vertikalne cik cak linije.

Sljemenjak kod Donje Zgošće

Fotografija gipsanog odljevka zgošćanskog spomenika, gliptoteka HAZU

Ako je masivniji i filigranski ukrašen stećak sljemenjak, ne pojednostavnjenog već izvornog, proširenog prema gore oblika, posađen u po parka i orijentiran glavnim zemljopisnim pravcima, a na njemu je prikaz funkcioniranja parka, tada govorimo o spomeniku parku.

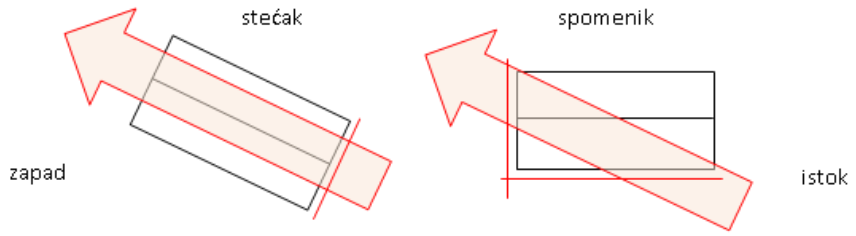

Orijentacijom spomenika simbolična priča o piramidi, uobičajena na čelima stećaka, premještena je na južni bok i začelje. Na ostalim uspravnim plohama prizori su češćih događanja u parku

Na fotografiji čela, priča je o gorštačkoj familiji pridošloj iz brdovite i šumovite okoline u administrativno središte naseljenog mjesta. Došli su za poslom, gotovo sigurno (jer je prikaz na toj površini stećaka uvijek vezan za piramidu) u vezi s piramidom.
U uredu su uredili papire, moguće dobili zajam, i unajmili konje za put. Ukrasna traka kaže da je takav događaj administrativno kontroliran i uobičajen.

Zbivanja u parku podliježu, administriranju (i tu se komplicirani pojas administracije proteže), zakonima i propisima (pravokutnici nad renđerima), a sprovode ih renđeri. Lovočuvari brinu o lovnim područjima, a turiste – lovce lovnici vode kroz lov.

Začelje, na spomeniku je shvaćeno kao izlaz iz piramide, kao izlog njezinih produkata. Zelena i mirisna svježina dana je kroz cvjetićima posutim izlazima tunela. Promjenljivo strujanje propuha u tunelima, prikazano je kao zbroj čipki, kao fina glazba.
Nježne lisnate biljne prate izmjenu tonova.

Na južnoj je plohi istaknuta slika propuha koji nosi svježinu cvijeća. I tu je priča o parku, onom zelenom, zaokružena. Konjanici galopiraju s osvježavajućim cvijećem (propuh) u boj protiv toplog vjetra.
Pobjednik je osvježeni vjetar na dobrobit biljnog svijeta, baš kako to piramida radi. Iznad slavodobitnika je stablo, u šumi, pored cvijeća.

Stup kod Olova

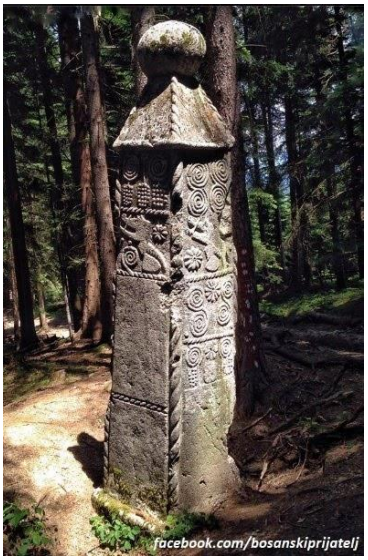

Na više metarskom stupu kod Olova, Donjih Bakića, posred Zgošćanskog parka, je kugla. Kugla na stupu simbol je parka poput onih na ogradama, ili stupovima na ulazu manjih parkova. Simbol kaže i da netko parkom upravlja.

Stup je ukrašen poznatim reljefima stećaka, i to samo onim koji se odnose na piramidu.
Na stupu je i piramida, ona tipska – sinonim za sve piramide.
Ovdje se vrijedi sjetiti artefakta K-1. Artefakt je funkcionalni nacrt nestandardne izvedbe piramide kod Visokog. Da bi se crtač referirao na uzor, izvanjsku sapnicu visočke piramide prikazao je u njezinom središtu.

Kako bi se i očekivalo, na jednoj sceni stupa je definicija stećka. Dvije vitice izrasle iz tla ukrašene ovješenim grozdovima, friški propuh iz podzemlja, objašnjavaju ideju predmeta između njih. Dopunjuje to i rozeta - propuh u tunelskoj cijevi, prikazana iznad.
Stećak utjelovljuje propuh podzemlja.

Prizor sa veprozmijom (zmaj je srednjovjekovna izmišljotina) ponavlja se na stranicama obeliska. Park je zasigurno obilovao veprovima (u podzemnim brlozima) i zmijama.
U tunelu vjetar rađa propuh, predočen rozetom. Zbog hidrauličnog otpora u vijugavim i hrapavim tunelima piramide propuh se opire prolazu, i usput urla. Veprozmijom, izmišljenim bičem parka, takva se situacija da lakše objasniti.
Dakle, čudnovato biće vjetar povlači za rep, ono se opire tijelom o stijenke jazbine i zavija (kako to već propuh čini). Vjetar i rep zmaja isprepliću se na obližnjem kamenom bridu neizbježno izmjenjujući toplinu. Igrokaz za vjetar i piramidu.

Nezadovoljstvo u zgošćanskom parku

Priča o odnosu uprave i izvođača radova u parku nasilno je završila.

Prije svečanog otvaranja visočke piramide, nezadovoljni bušači tunela su spomenički kameni zapis (artefakt K-1) deformirali postavljanjem u preplitku nišu tunela.
Nepredviđene korekcije pri trasiranju tunela zahtijevali su poslove koje je uprava parka, sudeći po deformaciji spomeničkog zapisa, izbjegavala plaćati.

Od više tisuća stećaka tek je desetina ukrašenih!
Često su grupirani sa sličnim reljefima, pa se postavlja pitanje, nisu li trebali biti razmješteni?

Prelomljen sljemenjak iz Donje Zgošće, spomenik žiteljima parka!

Oštećen stup kod Olova! S tri paralelna oštećenja, očito udarcem ogromnog stroja.

Na vidikovcu visočke piramide nedostaje kugla – simbol parka!

Zatrpani, ustvari ne održavani, tuneli piramide kod Visokog, i bunar piramide kod Ošanića!

Stećci kroz srednji vijek

Visočka je piramida i bez svirala i propuha podzemnih tunela, funkcionira. Jugoistočni vjetar prolaskom kroz nju, usmjeravan i rashlađivan bujnim krajobrazom, blago djeluje na prostor iza nje, i zbog toga ozbiljno naseljavan. A i sama se klima mijenjala.

Pogled s vidikovca na Visočici u kotlinu rijeke Fojnice oduvijek je domorocima govorio da su geometrijski, pravilni, objekti uz njezin rub povezani s jugoistočnim vjetrom. Njihov reljefni mjesečast raspored na mnogim je stećcima, ne lik notornog mjeseca.

Na nedavno otkrivenom artefaktu graditelja piramide prikazan je vidikovac na Visočici izgrađen za posjetioce parka.

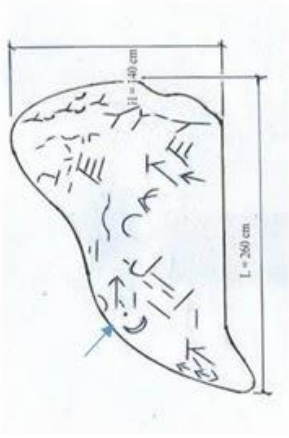

Sačuvani amblem, dolje na fotografiji, je iz XIV stoljeća iz vremena jačanja bosanske države i vladara Kotromanića nastao iz potrebe prezentiranja vlastite drevne i originalne povijesti. Čuva se u samostanu Kraljeva Sutjeska, nedaleko visočke piramide, u jednom od centara bosanskog kraljevstva.

Suncem ugrijani zmaj, poput toplog jugoistočnog vjetra, letenjem između drevnih objekata kotline rijeke Fojnice, stječe širok, ugodan po okolinu, kraljevski dah.

Vidljivo je da su na amblemu primijenjena saznanja s vidikovca o u njoj ponašanju jugoistočnog vjetra i reljefa stećaka.

Zmaja sa stećaka, biću koje se opire prolasku kroz tunele - propuhu, preveli su u vjetar kotlinom - zmaja dobročinitelja ugodna daha. To kaže

da su proučavajući stećke, zmaja na njima, mogli povezati jedino s vjetrom, a ne sa zatrpanim, njima nepostojećim tunelima.
Rozetu, sapnicu na stećcima poistovjetili su sa suncem, što se uostalom čini i danas.

Brojnost stećaka nudila je srednjovjekovnim vlastodršcima mogućnost njihove kontrolirane, praktične primjene. Samo je tako bilo moguće da pripadnici raznih konfesija svoje pokojnike tijekom stoljeća pokapaju pod već prisutnim atraktivnim, nalik nadgrobnim spomenicima, stećcima, bez potrebe za različitošću, i sigurno uz kontribuciju državnoj blagajni. A onda, kako bi, ako ne u dogovoru s vlašću, Marta uz silan višednevni dernek premještala stećak, ili, kako bi se smjeli urezivati sadržaji unutar reljefnih predstava stećaka? Kako upotrijebiti enorman broj neukrašenih stećaka, ako ih ne iskoristiti za temelje kakvog važnijeg objekta?

Scenom na obelisku inspiriran je grb Kotromanića.

Davorin Vrbančić